

DOMINANTNI PRISTUPI U PROUČAVANJU PROCESA DŽENTRIFIKACIJE²

Dominant Research Approaches to Gentrification Process

ABSTRACT: The intention of this paper is to systematize different explications of the process of gentrification. Simply put, gentrification is the process of changing built structures (buildings or their functions) in urban areas, which tracks changes in the social characteristics of the neighborhood. Ideal type it is possible to distinguish a pioneer and profitable gentrification. In a pioneer gentrification future tenants themselves adapt working and living space whereby they gentrify the neighborhood. In the case of profitable gentrification investors and construction companies build residential buildings which are intended for members of the (new) middle class (service and/or creative class). In studying this process there are two basic approaches: neo-Marxist and neo-Weberian approach. The basis of this division is whether the explanations of gentrification starts with structural changes that create space and assets that are suitable for gentrification; or proceeds from the actions (selection) of actors who create or use gentrified areas.

KEY WORDS: gentrification, pioneer gentrification, profitable gentrification, neo-Marxist approach, neo-Weberian approach

APSTRAKT: Osnovna namera ovog rada je da sistematizuje različita tumačenja procesa džentriifikacije. Najjednostavnije rečeno, džentriifikacija je proces u kome se menjaju građene strukture (objekti ili njihove funkcije) u urbanim sredinama, koji prati promena socijalnih karakteristika ljudi kojima su ti objekti namenjeni. Idealnotipski, moguće je razlikovati pionirsku i profitabilnu džentriifikaciju. U pionirskoj džentriifikaciji sami budući stanari adaptiraju radni i životni prostor čime džentriifikuju susedstvo. U slučaju profitabilne džentriifikacije investitori i građevinske firme grade rezidencijalne objekte koji su namenjeni pripadnicima (nove) srednje klase (servisne i/ili kreativne klase). U proučavanju ovog procesa

1 vera.backovic@f.bg.ac.rs

2 Tekst je rezultat rada na projektu *Izazovi nove društvene integracije u Srbiji: koncepti i akteri* (broj 179035), koji realizuje Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu uz finansijsku podršku Ministarstva prosvete i nauke Republike Srbije.

mogu da se izdvoje dva osnovna pristupa: neomarksistički i neoveberijanski pristup. U osnovi ove podele je da li se u objašnjenjima džentifikacije polazi od strukturnih promena koje stvaraju prostor i imovinu koji su pogodni za džentifikaciju, ili se polazi od delanja (izbora) aktera koji stvaraju ili koriste džentifikovane prostore.

KLJUČNE REČI: džentifikacija, pionirska džentifikacija, profitabilna džentifikacija, neomarksistički pristup, neoveberijanski pristup

Džentifikacija predstavlja novu fazu prostorno-demografskog razvoja gradova razvijenih kapitalističkih zemalja koja odgovara postindustrijskom razvoju društva. Prvenstveno je promenjena primarna (industrijska/proizvodna) funkcija grada usled kraja ere masovne proizvodnje (fordizma³), i nastupanja nove faze kapitalizma (postfordizma).⁴ Pojam postfordizam se koristi da bi se istakle ekonomske i institucionalne promene, a terminom postmodernizam se ukazuje na promene u sferi kulture, estetike, potrošnje i stila života. Iako je osnova postindustrijske ekonomije servisna ekonomija, napredne poslovne usluge, sve veći značaj u ekonomskom rastu ostvaruje kultura.

Proces džentifikacije predstavlja veoma vidljiv preobražaj savremenih gradova, koji sažima nekoliko ključnih dimenzija urbane transformacije: restrukturiranje ekonomije⁵, nove modele upravljanja i planiranja – zamenu menadžerskog modela preduzetničkim⁶ (Harvi, 2005), ali i promene društvene strukture – porast servisne i kreativne klase. Ovaj fenomen predstavlja socioprostornu refleksiju kompleksnih društvenih procesa i stanja, čime uslovljava i različite pristupe njegovom razumevanju (Hannigan, 1995; Bridge, 1995, 2001a; Hamnett, 1991, 2003; Smith, 1996, 2002; Zukin, 1989, 1995; Ley, 1996; Atkinson, 2003; Lees, 2000). Najpre, proces džentifikacije predstavlja

-
- 3 Fordistički model akumulacije zamenjen je osamdesetih godina 20. veka post-fordističkim, u čijoj osnovi su fleksibilne poslovne strategije. Prema Harviju, fordizam je već sedamdesetih pokazao nemoć zbog rigidnosti dugoročnih i utvrđenih ulaganja kapitala velikih razmera u masovnu industrijsku proizvodnju, koja je podrazumevala stabilnu potrošnju i koja nije dozvoljavala fleksibilnost u dizajnu. Osim toga, rigidnost je postojala i na tržištu rada jer su dobro organizovani sindikati mogli da utiču na cenu i uslove rada. Kako takvo stanje nije moglo da obezbedi akumulaciju kapitala, usledilo je ekonomsko restrukturisanje i postepen prelaz na nov režim akumulacije koji počiva na fleksibilizaciji samog procesa rada, tržišta radne snage (smanjuje se sigurnost radnog mesta) i obrazaca potrošnje. Akcenat je na proizvodnji roba u manjim i specijalizovanim serijama, namenjenim određenim ciljnim grupama potrošača (Harvi, 2003).
  - 4 Dominacija neoliberalizma uticala je na redukciju uloge države kenzijskog perioda – neke njene nadležnosti se prenose na nadnacionalni i podnacionalni nivo vlasti (reskaliranje vlasti). Tako procesi privatizacije, deregulacije i decentralizacije čine okosnicu reformisanja urbane politike u periodu postfordizma (Petrović, 2008: 287).
  - 5 Pored deindustrijalizacije, raste značaj servisne ekonomije, kulturne industrije i prostora potrošnje u oblikovanju gradova.
  - 6 U preduzetničkom gradu ostvaruje se partnerstvo javnog sektora sa privatnim investitorima, a u planiranju gradova veću ulogu dobijaju brendiranje i reklamiranje grada kao robe.

prostorni izraz transformacije industrijskog društva u postindustrijsko društvo u kontekstu savremene globalizacije. Džentifikacija se, osim toga, dovodi u vezu i sa odlikama posebnog stila života (nove) srednje klase čiji je rezidencijalni izbor (džentifikovano) susedstvo na centralnoj lokaciji. Ovaj fenomen tako dovodi u pitanje tradicionalnu susedsku dinamiku⁷ i uspostavljenju prostornu strukturu grada. Suburbano susedstvo je bilo poželjna lokacija za život jer su niska gustina naseljenosti i bolji sredinski uslovi bili kriterijumi koji usmeravaju stambeni izbor. Prema evolucionom modelu urbanizacije, suburbanizacija je karakteristika industrijskog grada. Krajem 20. veka menja se industrijski model u kojem je dominirala radnička klasa, u postindustrijski model, koji ima sličnosti sa preindustrijskim modelom – srednja klasa stanuje u centru (Hamnett, 2003).

Fenomen džentifikacije je najviše izražen u američkim, britanskim i australijskim gradovima, a samim tim i istraživani u njima. Pojam je prvi put upotrebila Glas opisujući prostornu i socijalnu dimenziju transformacije gradskih delova u Londonu: „jednu po jednu, mnoge radničke četvrti Londona zapele su srednje klase – viša i niža. Preuzele su (objekte)... nakon što im je istekao najam, i pretvorile ih u elegantne, skupe rezidencije. Veće viktorijanske kuće u kojima su se iznajmljivale pojedinačne sobe... koje su propale u prošlosti ili nedavno, ponovo su „unapređene“... Čim takav proces ‘džentifikacije’ počne u nekoj četvrti, brzo napreduje, sve dok svi ili većina prethodnih stanara, pripadnika radničke klase ne bude premeštena, i dok se ne promeni celokupni društveni karakter distrikta” (Glass, 1964: XVIII).

Istorijski pojam *gentry* se odnosi na klasu vlasnika zemlje u Engleskoj koja, iako pripada višoj klasi, nije dobila pravo na svoj grb i nije uključena u hijerarhiju plemstva (bez plemićke titule su). Korišćenjem ovog pojma za jedan savremeni urbani fenomen ukazuje se na viši društveni položaj džentifikatora, ali i da oni ne zauzimaju najviše pozicije u društvu, već pripadaju (višoj) srednjoj klasi. Međutim, opisivanje ovih rezidencijalnih modela⁸ kao prisustva „novog urbanog plemstva” (Zukin, 1987), ukazuje na simbolički značaj njihovog životnog stila.

Najjednostavnije rečeno, džentifikacija je proces menjanja građenih struktura (objekata ili njihovih funkcija) u urbanim sredinama, koju prati promena socijalnih karakteristika ljudi kojima su ti objekti namenjeni. Moguće je razlikovati dva tipa džentifikacije u zavisnosti ko su akteri i kakve su posledice procesa u urbanom prostoru – pionirsku i profitabilnu. U prvom slučaju sami budući stanari, koji poseduju više kulturnog kapitala u odnosu na ekonomski, adaptiraju radni i životni prostor čime džentifikuju susedstvo. Ovi akteri predstavljaju specifičan slučaj jer sami stvaraju prostor, dajući mu određena značenja po sopstvenoj volji i za sopstvene potrebe, pa se njima u analizi džentifikacije posvećuje dosta pažnje. U slučaju profitabilne džentifikacije investitori i građevinske firme grade rezidencijalne objekte koji su namenjeni pripadnicima (nove) srednje klase (servisne i/ili kreativne klase), koji poseduju više ekonomskog kapitala u odnosu na aktere pionirske džentifikacije.

7 Prema teoriji sukcesije Čikaške škole utvrđena je pravilnost između preseljenja pripadnika viših socijalnih slojeva u bolja susedstva i doseljavanja pripadnika nižih socijalnih slojeva u njih.

8 Tokom 70ih u gradovima u SAD i Zapadnoj Evropi.

Usvajanje preduzetničkog modela upravljanja prati promena urbane politike, tako da, posebno u američkim i britanskim gradovima, predlozi za obnovu susedstava sadrže džentrifikacijski model. U ovim strategijama dominira diskurs „životnosti“, koji treba da privuče stanovnike na centralne gradske lokacije.⁹ U slučaju kada javni sektor (lokalne i/ili nacionalne vlasti) direktno inicira ili podržava razvoj¹⁰ prostora reč je o posredovanoj, državno vođenoj džentrifikaciji¹¹, koja se izdvaja kao treći tip. Njene specifičnosti su: proces se odvija na području koje bi se malo verovatno menjalo tom brzinom, i u tom stepenu, da država nije intervenisala i cilj njegovog pokretanja su ishodi džentrifikacije – promena fizičke strukture i porast društvenog statusa susedstva (McIntire, 2006).

Kao uzroci procesa džentrifikacije navode se strukturne promene koje utiču na dostupnost, ponudu imovine i prostora koji se mogu džentrifikovati i delovanje aktera. U zavisnosti da li u proučavanju ovog fenomena polaze od strukture ili aktera, izdvajaju se neomarksistički i neoveberijanski pristup.¹² Podvojenost strukturne i akterske perspektive ima izvesna ograničenja, jer isticanje samo ponude ili tražnje pojednostavljuje složenost i dinamičnost procesa džentrifikacije, tj. ostaje na proučavanju samo jednog tipa džentrifikacije. Namera ovog rada je da pokaže kako je za razumevanje različitih tipova džentrifikacije, a posebno prelaska pionirske u profitabilnu džentrifikaciju¹³ neophodno njihovo kombinovanje.

Strukturna uslovljenost – neomarksistički pristup

Neomarksistički pristup polazi od strukturnih promena (restrukturiranja urbane ekonomije – kruženja kapitala) koje stvaraju prostor/imovinu pogodnu za džentrifikaciju. Ovaj pristup primenjuje se u analizi profitabilne i posredovane džentrifikacije, prvenstveno aktera na strani ponude. Džentrifikacija se kao i suburbanizacija, posmatra kao odraz pomeranja kapitala između različitih

- 9 Planiraju se i realizuju različiti projekti koji koriste kulturu, a čiji je cilj stvaranje poželjnih mesta za srednju klasu. Anagažovanje lokalnih vlasti u regeneraciji susedstava u najvećem broju slučajeva ide u pravcu podsticanja potrošnje umetnosti, kroz umetničke događaje i izgradnju objekata – galerija, muzeja, koncertnih dvorana i izložbenih prostora različitih namena. Strukturne promene utiču da model revitalizacije uključuje kulturno-zabavne sadržaje.
- 10 Iako Smit i Hekvort smatraju da je podrška države prisutna od početka procesa džentrifikacije, njena aktivna uključenost dolazi tek sa razvojem i širenjem fenomena.
- 11 U gradovima koji zauzimaju više pozicije u urbanoj hijerarhiji država merama urbane politike podstiče džentrifikaciju (Hackworth, Smith, 2001; Lees, 2000), dok u gradovima koji se nalaze na nižim pozicijama država inicira proces i manifestno je prepoznata kao akter džentrifikacije.
- 12 Neki autori posebno analiziraju promene na tržištu rada (povećanu feminizaciju radne snage) i promene u strukturi domaćinstva (porast samačkih i dvočlanih domaćinstava sa visokim prihodima koja zahtevaju pristup centralnim delovima grada) (Bondi, 1999; Lyons, 1996). Prema Redfernu (1997) uzrok procesa je dostupnost i pad cene tehnologije, koje su omogućile da se stare kuće iz 19. veka modernizuju i adaptiraju u skladu sa standardima 20. veka. Pitanje je da li je to dovoljan faktor – sposobnost da se modernizuje stambeni prostor, jer ako nema imovine koja se može džentrifikovati niti potražnje za njom, tehnologija sama po sebi ne bi dovela do džentrifikacije. Svakako, ovo objašnjenje ne isključuje već dopunjuje objašnjenja koja se odnose na procese na tržištu nekretnina (Smith, 1996) odnosno promene u rezidencijalnim izborima aktera (Ley, 1996).
- 13 Ova dva tipa mogu se posmatrati kao faze džentrifikacije, ali ne radi se nužno o fazama, jer nakon pionirske uglavnom sledi profitabilna, ali profitabilnoj ne mora da prethodi pionirska faza.

sektora ekonomije i/ili prostora (delova grada) (Harvey, 1978; Smith, 1986). Uzrok ovih procesa je profitabilnost koju donose određeni sektori, kao i lokacija/prostor. Kao glavni predstavnik ovog pristupa izdvaja se Smit (1979, 1996, 2002). U ovom poglavlju pored njegovih, biće predstavljene i ideje Lefevra, Harvija, Rouz i Zukin.

Prema Smitu uzrok procesa džentrifikacije je ponuda imovine koja se može džentrifikovati kroz funkcionisanje stambenog tržišta i tržišta zemljišta. Objašnjenje džentrifikacije više treba da se bavi „kretanjem kapitala nego kretanjem ljudi” (Smith, 1979). Korporativna centralizacija u malom broju urbanih jezgara, rasprostranjena devalorizacija i nedovoljno korišćena imovina u centru grada, stvaraju rentni jaz između postojeće vrednosti prostora i njegove potencijalne vrednosti. Smit preuzima ekonomsku teoriju rentnog jaza (*rent gap theory*), i analizira kako se investicije u građeno okruženje usmeravaju u zavisnosti od njegove profitabilnosti. Na početku industrijalizacije, tokom 19. veka, cena zemljišta u centru bila je najviša i smanjivala se što je zemljište bilo više udaljeno od njega. Proces suburbanizacije je i bio podstaknut znatno nižom cenom zemljišta u predgrađima. Međutim, suburbanizacija je uticala na smanjivanje investicija u određene centralne gradske lokacije. Pomenuti jaz se povećavao, sve dok nije bilo moguće da se investitori i preduzimači „vrate“ u centar i profitiraju renovirajući zgrade. Kod (profitabilne) džentrifikacije, finansijske institucije sprovode politiku „biranja“ susedstva koje je potencijalno tržište za kredite i hipoteke. Smit smatra da preferencije potrošača ne mogu pokrenuti proces džentrifikacije sve dok se ne pojavi izvor finansiranja, čime hipotekarni kapital izdvaja kao osnovni preduslov procesa (Smith, 1979). On tvrdi da su kapital, institucija tržišta zemljišta i akteri ponude (kreditne institucije, preduzimači, agenti nekretnina i sl.) ključni za razumevanje procesa džentrifikacije. Kulturni izbori i životni stil džentrifikatora (aktera tražnje) su u velikoj meri irelevantni, ili u najboljem slučaju sekundarni aspekti ovog procesa, koji utiču na specifičnosti njegove manifestacije, ali ne na više od toga (Smith, 1979; Hamnett, 2008: 333). Potrebe na strani proizvodnje džentrifikovanih prostora – posebno potreba za sticanjem profita – su mnogo važniji činioci u ovom procesu nego potrošačke preference. Smit zaključuje da teorija džentrifikacije treba da objasni istorijske mehanizme obezvređivanja kapitala u „unutrašnjem“ delu grada, i način na koji takvo obezvređivanje stvara mogućnosti za profitabilno reinvestiranje (Smith, 1979).

Analizirajući aktere džentrifikacije Smit ih sve tretira kao preduzimače, čime naglašava strukturnu uslovljenost njihovog delovanja: 1) profesionalni preduzimači koji kupuju nekretnine, obnavljaju ih i preprodaju za profit; 2) preduzimači-stanari, koji kupuju i obnavljaju nekretnine i potom žive u tim objektima; 3) preduzimači-zemljoposednici, koji izdaju nekretnine posle njihovog obnavljanja (Smith, 1979).¹⁴ Iako aktere pionirske džentrifikacije naziva preduzimači-stanari, Smit ih donekle odvaja od druga dva tipa preduzimača jer njihove aktivnosti revitalizacije nisu podstaknute profitom, već stvaranjem prostora za život.

14 U ovu podelu preduzimača Smit ne uključuje spekulatore jer ne proizvode nikakvu promenu u urbanoj strukturi, ne investiraju produktivni kapital već kupuju nekretnine u nadi da će ih prodati po višoj ceni preduzimačima (Smith, 1979).

Rouz kritikuje izdvajanje jednog uzroka džentrifikacije, svođenje procesa na proizvodnju džentrifikovanih stanova/prostora kao robe. Ona ističe značaj društvene reprodukcije, pre svega aktera džentrifikacije koji nemaju formalno zaposlenje, koji žele da žive u centru grada i jeftinije stanuju, iz socijalnih ili ekoloških razloga. Rouz dovodi u vezu promene u reprodukciji „marginalnih džentrifikatora“ sa njihovim izborom rezidencijalne lokacije. Rouz ukazuje da drugačiji životni stil predstavlja odgovor obrazovanih ljudi na nove uslove plaćenog i neplaćenog rada (nezaposlenost, privremenu ili *part-time* zaposlenost) u sve težim ekonomskim uslovima. Njihova koncentracija u unutrašnjim delovima grada može im omogućiti realizovanje nekog vida samozapošljavanja (rad kod kuće) ili učestvovanje u nekim „neformalnim“ aktivnostima. Tako Rouz izdava je ekonomski razlog, visoku cenu stanovanja u predgrađima za jednoroditeljske porodice, pojedince koji nisu u braku ili kohabitaciji. Na dostupnost stanova za jednoroditeljske porodice, utiče ne samo niža cena već i razvijena neformalna mreža čuvanja dece. Većina suburbija ne dozvoljava ovakvu praksu, dok stanovanje u centru omogućava ženama da razviju lokalne mreže podrške i prijateljstva (Rose, 1984).

U analizi džentrifikacije može da se primenjuje Lefevrovo shvatanje proizvodnje prostora (prostorna trijada, upotreba i značenje prostora), kao i Harvijeva tumačenja značaja simboličkog kapitala i monopolske rente.

Lefevrova teorija proizvodnje prostora određuje aktere i na strani ponude i na strani tražnje u datom strukturnom kontekstu.¹⁵ Njegova prostorna trijada (prostorna praksa, reprezentacija prostora i prostorna reprezentacija), može da se koristi kao epistemološki okvir za analiziranje promena urbane forme, tenzija i konflikata koje džentrifikacija proizvodi, jer ona utiče na proizvodnju i iskustvo/doživljaj urbanog prostora (Keddie, 2009).¹⁶ Prostorna praksa obuhvata blisku vezu u posmatranom prostoru između svakodnevne realnosti (dnevne rutine) i urbane realnosti (puteva i mreža koji povezuju radna mesta, privatni život i dokolicu) (Lefebvre, 2005). Ona povezuje specifični društveni prostor i njemu referentne društvene delatnosti, a odnosi se na fizičke i materijalne tokove (individua, grupa, robe), cirkulacije, transfere i interakcije u prostoru, strukturisane na način koji održava postojeći model reprodukcije društvenog života (Grbin, 2013). Reprezentacija prostora, koja predstavlja dominantnu kategoriju prostora u bilo kom društvu (načinu proizvodnje), je konceptualizovan prostor od strane naučnika, planera, urbanista, tehno-karta i inženjera (Lefebvre, 2005).¹⁷ Poslednji element trijade, prostorna reprezentacija predstavlja,

15 Iako je Lefevr formulisao svoju teoriju za vreme fordističke ekonomije, jake države i dominacije modernizma u planiranju gradova, kako se i postindustrijska ekonomija i proizvodnja prostora odvijaju pod istim kapitalističkim principima, njegova teorija primenljiva je u analizi različitih aspekata savremenog grada.

16 Lefevr smatra da gradski prostor nastaje kao izraz odnosa u društvenoj proizvodnji, kao i da gradski prostor predstavlja materijalni i simbolički odraz datog društva. Totalitet društvenog prostora čine međuzavisne dimenzije: prostorna praksa, reprezentacija prostora i prostorna reprezentacija.

17 Ona predstavlja materijalizovane apstraktne konstrukcije, osmišljene prostore i planove (Grbin, 2013). Osim toga, obuhvata znanje, znakove i značenja, koji se koriste u naučnim disciplinama koje se bave prostornim praksama (inženjerstvo, arhitektura, planiranje, socijalna ekologija, geografija i slično), i u svakodnevnom govoru (Harvey, 1994).

posredstvom pripisanih simbola i slika, (do)življen prostor stanovnika i korisnika. Prostorna reprezentacija proizilazi iz dominantnih obrazaca prostornih praksi i reprezentacije prostora, koje stanovnici pasivno prihvataju (Grbin, 2013). Prema Harviju, to su društveni izumi (kodovi, znaci, pa čak i simbolički prostori, građena sredina, slike, muzeji i slično) koji imaju potencijal da stvore nova značenja, ali i mogućnosti za prostorne prakse (Harvey, 1994).¹⁸

U skladu sa konceptom prostorne trijade, Lefevr analizira transformaciju gradskih centara, i, premda ne koristi pojam džentrifikacije, opisuje vrlo sličan proces. Gradsko jezgro je postalo „potrošački proizvod visokog kvaliteta” (Lefebvre, 1996: 73), apstraktni prostor koji sadrži raznolike mogućnosti korišćenja, ali od koga su stanovnici radničke klase izolovani. Ta promena gradskog jezgra – od centra proizvodnje ka centru potrošnje, sažima nove oblike urbanog života koji vode džentrifikatori. Rezultat su „geta bogatstva” (Lefebvre, 1996: 140) – rezidencijalne enklave visokog statusa u kojima se imućni izoluju od šireg gradskog okruženja. Apstraktni prostor je „tamo gde su se pripadnici srednje klase doselili”, gde mogu da pronađu „umirujuću” verziju društvene stvarnosti koja je u skladu sa njihovim idealima socijalne različitosti, bez direktnog odnosa sa njom (Lefebvre, 2005: 309). Čitanje džentrifikacijskih procesa iz Lefevrove perspektive, ukazuje da se džentrifikacija realizuje u apstraktnom prostoru, u kome se nova reprezentacija prostora, u unutrašnjem delu gradu, namenjuje srednjoj klasi u posebnim rezidencijalnim objektima i susedstvima. Osim navedenog, novi stanovnici centra grada menjaju materijalne prostorne prakse ka novim rezidencijalnim objektima i mestima potrošnje. Džentrifikacija donosi i promene u prostornoj reprezentaciji, koje se ogledaju u tome kako džentrifikatori i „drugi” opažaju i žive susedstvo. „Drugi” se odnosi na ljude koji u džentrifikovanim susedstvima obavljaju prostorne prakse, ali to nisu njihova rezidencijalna područja, kao i na stanovnike koji su iz njih iseljeni. Tako se odnos zamišljenog, opaženog i življenog (džentrifikovanog) prostora može primeniti na različite kategorije: stanovnike, zaposlene, iseljene, posetioce... Primena Lefevrovih prostornih dimenzija na džentrifikaciju omogućava iznijansirano sagledavanje njihovih svakodnevnih iskustava. Osim toga, pokazuje kako se povećavaju zahtevi isključenih iz ovih prostora za pristupanjem/dostupnošću, kao i njihovi zahtevi za usmeravanjem budućeg razvoja urbanog prostora.

Pionirska džentrifikacija, takođe, može da se tretira kao prostorna reprezentacija koja postaje reprezentacija prostora kada se uključuju i drugi akteri (privatni sektor i država). Harvi, tumačeći Lefevra, smatra da se u okviru

18 Ove tri dimenzije proizvodnje prostora Lefevr je opisao i kao zamišljen, opažen i življen prostor (Lefebvre, 2005: 38–39). Zamišljen (konceptualizovan) prostor odnosi se na idealizovane reprezentacije prostora, planove, projekte i mape. To je dominantni oblik prostora, „carstvo” planera, arhitekata i aktivnih učesnika u transformaciji urbanog prostora. Rezultat njegove hegemonije je nadmoć „apstraktnog prostora” u gradu (Lefebvre, 2005: 49). Opažen prostor odnosi se na svakodnevne materijalne prostorne prakse, rutine i iskustva stanovnika, koji određuju kako se koristi prostor. Življeni prostor je složena kombinacija zamišljenog i opaženog prostora, u kome stanovnici neposredno žive dajući smisao svom okruženju. Ali to je takođe i „kontra-prostor” (Lefebvre, 2005: 349) koji je različit od materijalnih prostornih praksi i sposoban za njihovu transformaciju. To je, potencijalno, prostor otpora u kome može da se misli o tome kako grad treba drugačije oblikovati.

prostorne reprezentacije mogu stvarati nova značenja i prostorne prakse (Harvey, 1994), tako pioniri džentrifikacije stvaraju drugačiji simbolički prostor i građenu sredinu. Kada „model” preuzimaju akteri, ponude takve intervencije u prostoru postaju dominantne i planirane tj. reprezentacija prostora.

Harvi analizira uspon postmoderne kulture povezujući ga sa imperativima postfordističke privrede („fleksibilne akumulacije”), čije se protivrečnosti manifestuju u gradskom prostoru i svakodnevnom životu. Harvi izdvaja tri aspekta postfordističkog/postmodernog grada¹⁹ koji imaju negativne posledice na gradski prostor, a mogu se povezati sa džentrifikovanim prostorima.

Prvi aspekt koji Harvi naziva „proizvodnja simboličkog kapitala”, odnosi se na eksploataciju diferenciranih tržišta, privlačenje srednjih i viših klasa da što više stiču statusna luksuzna dobra. Dominacija konzumerizma dovela je, kao nikada do sada, do sve veće diferencijacije proizvoda i u urbanom dizajnu. Istražujući granice različitih ukusa i estetskih preferencija (i radeći sve što je neophodno da ih stimulišu), arhitekta i urbani dizajneri su istakli važan aspekt akumulacije kapitala: proizvodnju i potrošnju „simboličkog kapitala”. Efekat ovog procesa nije samo prostorna i društvena segregacija u gradovima – na bogate i ostale koji ne mogu da steknu simbolički kapital – već ostvarivanje veće moći u urbanoj politici na osnovu privilegovanog položaja u urbanoj ekonomiji, i zatim njena orijentacija ka prioritetima potrošnje (Harvey, 1994).

Drugi aspekt, „mobilizacija spektakla”, odnosi se na okretanje gradova ka areni spektakla i igre, podsticanje masovnog konzumerizma, i predstavlja dalju podjelu između onih koji mogu i onih koji ne mogu da učestvuju u spektaklu, i što je još važnije, takođe utiče na preusmeravanje urbane politike i političkih prioriteta – od ulaganja u proizvodnju i ispunjavanja društvenih potreba, ka potrošnji. Poslednji aspekt postfordističke urbane promene, koji naglašava Harvi, je drastičan porast siromaštva i neformalnih aktivnosti koje su u vezi sa postfordističkom deindustrijalizacijom i fleksibilnim organizovanjem ekonomije. Ti procesi su stvorili brojnu potkласu (osobe sa niskim primanjima ili bez prihoda i bez socijalne pomoći), koja je izolovana od „ukrašenih”/džentrifikovanih delova grada namenjenih dobrostojećim (Harvey, 1994).

Dalje, Harvi u sklopu teorije kretanja kapitala džentrifikaciju povezuje sa prisvajanjem viška vrednosti iz osobnosti određenog prostora (njegovog simboličkog kapitala). Kontradiktornost monopolske rente se ogleda u tome da globalni kapital u pokušaju za njenim uspostavljanjem procenjuje osobene lokalne sadržaje, uvažava jedinstvenost, autentičnost, posebnost i originalnost, koji nisu konzistentni sa homogenošću, koja je pretpostavka masovne proizvodnje. Naime, ako kapital ne želi da uništi jedinstvenost, mora da podrži diferencijaciju i dozvoli, u izvesnom stepenu, nekontrolisani kulturni razvoj na lokalnom nivou. Kapital čak može da podržava, mada obazrivo, i prestupnička kulturna ponašanja jer je to jedan od načina ostvarivanja kreativnog, autentičnog i jedinstvenog (Harvi, 2013: 156).²⁰ Prelaz pionirske u profitabilnu džentrifikaciju može se tretirati kao deo procesa uspostavljanja monopolske rente. Kapital konstantno teži da uključi

19 Analizu zasniva na transformaciji gradova u Sjedinjenim Američkim Državama.

20 U okviru ovog prostora Harvi vidi mogućnosti za formiranje opozicionih pokreta.

i komodifikuje kulturne razlike i kulturna dobra kako bi prisvajao monopolsku rentu. U tom delovanju kapital proizvodi otuđenje i ogorčenje među kulturnim proizvođačima, koji doživljavaju otimanje i eksploataciju svoje kreativnosti zarad ekonomskog dobra drugih (Harvi, 2013: 156).²¹

Na primeru Barselone i džentrifikacije njenih delova, Harvi pokazuje kako funkcioniše simbolički kapital prostora (Harvi, 2013). Barcelona je iskoristila katalonsku istoriju, tradiciju i kulturu (Gaudijevu arhitekturu i katalonsku književnost) i organizaciju Olimpijskih igara da dostigne neophodnu prepoznatljivost među evropskim gradovima. Međutim, ostvareni uspeh uticao je na povećanje cena nekretnina i sve veću homogenizaciju prostora usled njegove komodifikacije, jer razvoj počinje da sledi model drugih kapitalističkih gradova: kao rešenje za saobraćajnu zakrčenost nude se bulevari koji će prolaziti kroz stare delove grada; multinacionalne robne kuće zameniće lokalne radnje, džentrifikacija uklanja lokalno stanovništvo i uništava staro gradsko jezgro, čime Barcelona gubi na svojim specifičnostima (Harvi, 2013: 150).

Uvođenjem koncepta monopolske rente, Harvi pokazuje da kapital na razne načine izvlači i prisvaja višak vrednosti iz lokalnih različitosti, kulturnih varijacija i estetskih značenja (Harvi, 2013: 155). Najbolji prostor na kojem se ostvaruje monopolska renta su oblasti istorijski konstituisanih kulturnih artefakata i praksi, uz specifične karakteristike okruženja (građeno, društveno i kulturno okruženje)²², koje mogu biti povezane sa džentrifikacijom. Tako u analizama kretanja veoma mobilnog kapitala, Harvi ističe da ne treba zanemariti kapital koji je već uložen u zemljište i građeno okruženje. Investicije koje su se već pokazale kao profitabilne, sigurno će privući naredne talase investicija²³ (primeri: poslovno-stambena zona Doklands i poslovni kvart Kaneri Varfa u Londonu – koji zavise od budućih investicija). Atraktivnost ovih područja ne bi postojala da nisu ostvarili mogućnost sticanja monopolske rente (Harvi, 2013: 146–147). Kao ishod ovog procesa nastaje nova faza džentrifikacije – super džentrifikacija²⁴ – koja je karakteristika globalnih gradova (Lees, 2000).

21 Muzička industrija u SAD stalno iznova uspeva da prilagodi neverovatnu osnovnu i lokalnu kreativnost svih vrsta, skoro uvek u korist industrije, a ne muzičara (Harvi, 2013). Trend se može pratiti na celokupnoj kulturnoj sceni.

22 Kolektivni simbolički kapital koji se pridaje mestima u Parizu, Atini, Njujorku, Rio de Žaneiru, Berlinu i Rimu, daje tim gradovima velike ekonomske prednosti u odnosu na Baltimor, Liverpul, Esen, Lil ili Glazgov, koji se suočavaju sa problemom podizanja simboličkog kapitala kako bi utemeljili svoj zahtev za jedinstvenošću (Harvi, 2013: 149). Značajem koji ima kolektivni simbolički kapital objašnjava se uspeh Gugenhajmovog muzeja u Bilbaou, kao i spremnost finansijskih institucija da finansiraju taj projekat.

23 Da bi se napunio kongresni centar, potrebni su hoteli, koji zahtevaju bolji transport i komunikacije, što stvara mogućnosti za proširenje kapaciteta kongresnog centra (Harvi, 2013).

24 Super-džentrifikacija je proces u kojim super-bogati akteri raseljavaju prethodne džentrifikatore. Jaz između „stare” džentrifikovane imovine i „nove” džentrifikovane imovine je toliko velik da se u pojedinim četvrtima, može porediti sa razlikom između nedžentrifikovane i džentrifikovane imovine, koje su stvorile rentni jaz tokom 1970ih. Ta razlika u ceni pokreće potpuno novi talas superdžentrifikacije u susedstvima u Njujorku i Londonu, u kojoj bogatstvo finansijskog i uslužnog sektora obezbeđuje potrebna sredstava za renoviranje visokog standarda. U ovom procesu „redžentrifikacije” nova srednja klasa raseljena je od strane zaposlenih u finansijskom sektoru, tako da se ovaj proces naziva i „finansifikacija” (Lees, 2000, 2003).

U okviru neomarksističkog pristupa Zukin se najviše bavila ulogom aktera tražnje, ali u kontekstu transformacije urbane ekonomije. Naime, njena poznata studija *Loft Living* prikazuje proces sukcesivnog zauzimanja stanova: na početku umetnici pretvaraju industrijski prostor u mesto za život i rad, čime privlače srednju klasu sa višim prihodima, koja želi da uživa u uspostavljenom životnom stilu „življenja u potkrovlju”. Za Zukin prave žrtve džentrifikacije nisu stanovnici/umetnici, već male industrijske i trgovinske firme, i njihovi radnici, čije su prostorije pretvorene u stambeni prostor. Ulogu i položaj umetnika ona posmatra ambivalentno, ističe da se u tom periodu menja njihov društveni položaj zbog komercijalnog i državnog sponzorstva, i neki od njih se uspešno inkorporiraju u profesionalizovanu srednju klasu, tako da je, „u slučaju potkrovlja”, razlika u društvenoj klasi između starih stanovnika (umetnika) i novih stanovnika (ne-umetnika) na izvestan način zamagljena.²⁵ Zukin ukazuje još na distinkciju koja postoji u okviru srednje klase između pripadnika koji u procesu džentrifikacije konstruišu i potvrđuju identitet, i onih koji profitiraju proizvodnjom roba i usluga za njihov način potrošnje (Zukin, 1987).

Zukin se, naime, ne bavi raseljavanjem umetnika, već transformacijom urbane ekonomije, komodifikacijom umetnosti i njenog miljea u „umetnički način proizvodnje”. Umetnički način proizvodnje predstavlja pokušaj velikih investitora da upravljaju i kontrolišu nesigurnu investicionu klimu u građenoj sredini, koristeći kulturnu industriju kao sredstvo za privlačenje kapitala (Zukin, 1989: 176). Ovaj proces transformacije u urbanoj ekonomiji povezan je sa porastom značaja kulture u ekonomskom rastu (Zukin, 1995), tako da ova autorka i prelaz pionirske u profitabilnu džentrifikaciju, takođe, posmatra u sklopu ovih promena.

Akterska perspektiva – neoveberijanski pristup

Drugi pristup džentrifikaciji pridaje važnost delovanju aktera, posebno nove srednje klase, odnosno kreativne klase (Florida, 2005, Ley, 1986, 1996). Polazi se od delanja (izbora) aktera koji stvaraju i/ili koriste džentrifikovane prostore. Ova perspektiva primenjuje se u analizi aktivnosti pionira džentrifikacije, kao i prihvatnja njihovog životnog stila od strane drugih pripadnika srednje klase, koje je presudno za uključivanje u proces aktera ponude, tj. širenje ovog procesa. Od veberijanske tradicije preuzima se autonomni deterministički značaj životnog stila u socijalnoj stratifikaciji. Tako, Ley, iako polazi od toga da su strukturne promene uslovile promene socijalne stratifikacije, naglašava izbore (ciljno racionalne, vrednosno racionalne) određenih grupa koji su povezani sa njihovim životnim stilom. U objašnjenjima ponašanja džentrifikatora primenjuje se i razučena Burdijeova teorija (stil života, ukus i teorije kapitala) (Ley, 1996; Bridge, 2001b, 2006; Butler, Robson, 2001).

Pažnja ovih istraživanja usmerena je na ulogu obrazovanja (kulturnog kapitala) aktera džentrifikacije, kao i ulogu njihovih profesija (kreativna klasa)

25 Za razliku od Zukin, Ley (2003) tvrdi da su prihodi umetnika ostali niski uprkos sponzorstvima, i da su oni „morali da podnesu priličnu žrtvu u pogledu kvaliteta stanovanja kako bi zadržali svoje navike” (Ley, 2003).

u iniciranju ovog procesa. Razumevanje simboličke vrednosti adaptiranih objekata zahteva odgovarajuće umeće. Neophodno „znanje” da prepoznaju novu simboličku vrednost poseduju (neki) pripadnici kreativne klase. Umetnik je, tako, pokretač džentrifikacije jer poseduje kulturni kapital, estetsko oko, kojim prepoznaje privlačnost ruiniranih stambenih objekata, i transformiše „ružnoću” u nešto što postaje „poželjno”. Takav estetski senzibilitet poseduju društvene grupe koje su bogate kulturnim, a siromašne ekonomskim kapitalom (Ley, 1996).

Takođe se ističe važnost promene vrednosnog sistema, jer da se vrednosti nisu promenile (samorealizacija žena, alternativne porodične forme, odlaganje ili napuštanje braka i roditeljstva) većini džentrifikatora nedostajala bi neophodna motivacija za življenje u centru. Pored toga, džentrifikatorski stambeni izbor uslovljen je društvenim položajem (materijalnim faktorom) koji je u vezi sa povećanjem broja pripadnika srednje klase²⁶.

Kao glavni predstavnik pristupa tražnje izdvaja se Lej (Ley, 1980, 1986, 1996). Ključna obeležja džentrifikatora koja on navodi su zaposlenje u postindustrijskim poslovima, posedovanje univerzitetske diplome, i „postmoderni životni stil” samosvesne potrošnje. Pripadnici nove srednje klase imaju različita politička opredeljenja (leva, liberalna), cene očuvanje istorijskog urbanog jezgra i potrošnju nestandardizovane robe. Za pokretanje džentrifikacije posebno je značajna uloga umetnika kao aktera estetizacije prostora. Neka siromašna susedstva bila su privlačna za umetnike, jer su cenili njihovu običnost, pristupačnost, ali i njihov (centralni) položaj (Ley, 2003, Zukin, 1989). Iako većina pripadnika srednje klase koja živi u predgrađima percipira neka radnička i devastirana susedstva kao nebezbedna, taj rizik su prvi džentrifikatori bili voljni da prihvate. Naime, lokacija im je omogućavala bliži pristup poslu, kao i da vode željeni stil života (posebno gej populacija) uz manje troškove (rente). Veličina imovine koja se mogla džentrifikovati i relativno niski troškovi sanacije (niska cena stupanja na stambeno tržište), bar u početnoj fazi, privukli su značajan broj ljudi, koji su se primenjujući „uradi sam” strategije uključili u ovaj proces. U njihovom slučaju, ulaganje u stambeni prostor obezbedilo im je potrebne uslove za društvenu reprodukciju. U kratkom roku, blizina radnih mesta olakšava im ulazak u urbanu ekonomiju. Na duži rok, međutim, njihovo delovanje doprinosi daljoj džentrifikaciji. Kako raste vrednost područja rastu i cene stanova toliko da ni

---

26 Hemnetova analiza zasniva se na primeru Londona koji je prošao kroz dramatičan preobražaj, od glavnog centra britanske lake industrije sredinom 1960ih, do postindustrijskog grada u kome dominiraju finansijske, poslovne usluge i kreativna industrija. Popisni podaci (1961–1991) pokazuju kontinuirani rast stručnjaka i menadžera, i pad kvalifikovanih, polukvalifikovanih i nekvalifikovanih manuelnih radnika. Porast njihovog broja u kombinaciji sa velikim povećanjem njihovih prihoda izmenili su strukturu tražnje na londonskom tržištu nekretnina, i uslovice dramatičan rast cena. U novonastaloj situaciji stambeni izbori za srednju klasu su bili sledeći: kupovina kuće van Londona i putovanje do posla, kupovina u londonskim predgrađima i putovanje do posla, ili iznajmljivanje/kupovina stana u „unutrašnjem” Londonu u blizini radnog mesta i objekata za provođenje slobodnog vremena. Značajan procenat odlučio je da živi u „unutrašnjem” Londonu, ali povećana tražnja ne može da se realizuje u područjima u kojima već stanuje srednja klasa i gde cene naglo rastu, već u susedstvima sa nižim cenama, čime se inicira džentrifikacija tih područja (Hamnett, 2003).

oni više ne mogu da obezbede neophodna sredstva za život na toj lokaciji. Tada pionirsku džentrifikaciju zamenjuje profitabilna džentrifikacija.

Bridž posebno naglašava svesno delovanje i odlučivanje aktera (i ponude i tražnje) džentrifikacije prilikom izbora objekta²⁷ i lokacije. Kupovina skupih, nerenoviranih objekata, koji zahtevaju znatna ulaganja u restauraciju, predstavlja riskantnu odluku, posebno jer se ne zna koja će biti prodajna cena kuće u budućnosti. Preduzimači kalkulišu prilikom izbora objekta u koji će investirati, a na smanjivanje rizika utiče konstituisanje estetike džentrifikacije²⁸ (Bridge, 2001b).

Osim odnosa kulturnog i ekonomskog kapitala, Ley u analizi džentrifikacije preuzima i Burdijeovu ideju polja.²⁹ Polje kulturne produkcije je pogodno mesto za stvaranje vrednosti, a džentrifikaciju razmatra kao polje odnosa, praksi i istorijskih tragova. Ova istorijska perspektiva, koju je naglašavao Burdije a preuzima Ley, važna je jer fragmenti prethodnog, kao i sećanja koji su deo kulturnih kodova džentrifikacijske „igre“, oblikuju polje sadašnjosti. Neophodno je ustanoviti ključne odnose u polju: tip kapitala koji poseduju akteri, ali i odrediti njihov položaj u okviru dominantne klase (Ley, 2003). Ley prihvata Burdijeovo svrstavanje umetnika u dominantnu klasu, mada se džentrifikacija u literaturi uglavnom posmatra kao proces pripadnika srednje klase (bilo servisne ili kreativne). Međutim, ako se primeni Burdijeova podela društvene strukture prema kojoj u dominantnu klasu spadaju tradicionalna (krupna) buržoazija³⁰ i intelektualci (profesori univerziteta, umetnički stvaraoci i priznati kulturni radnici)³¹ (Spasić, 2006: 143), (neki) pripadnici servisne i kreativne klase se mogu svrstati u dominantnu klasu. Zbog značajnog kulturnog kapitala pripadaju dominantnoj klasi, dok zbog niskog ekonomskog kapitala pripadaju podređenoj frakciji ove klase.

Iako prema Burdijeu polje kulturne produkcije zauzima podređeni položaj, ipak je to položaj na dominantnoj osi klasnih odnosa. U sopstvenom polju estetska dispozicija ima izvesnu autonomiju, posebno kriterijum za prepoznavanje i prestiž, koji su određeni od strane aktera u samom polju. Da bi se stvorila estetska dispozicija potrebno je poreklo iz srednje klase i/ili visoki

---

27 Potpuno nerenovirani objekti bili su traženiji od renoviranih jer su nerenovirani objekti nudili kupcima mogućnost da utisnu sopstveni znak i da tako iskažu svoju individualnost (Bridge, 2001b).

28 Adaptacija kuće se izvodi u skladu sa očekivanjima budućih kupaca. Na početku procesa postoji nedoumica koja estetika je dovoljna da opravda kupovina nekretnine u određenom susedstvu. Kao presudna stvar pokazalo se obnavljanje uz „postizanje autentičnosti“ objekata, što je bilo drugačije i od modernizacije imovine koju je sprovodila radnička klasa, i od modernih standardizovanih stambenih objekata tradicionalne srednje klase u predgrađima. *Estetsko signaliziranje*, koje je na početku bilo minimalno – farbanje kuće pastelnim bojama vremenom je postalo znak razlikovanja prvih džentrifikatora, koji nisu imali ni novca ni smelosti da učine nešto radikalnije. Tako je „očuvanje“ pre nego modernizacija reakcija na uobičajeno ponašanje srednje klase (Bridge, 2001b).

29 Polje označava prostor u kojem permanentno egzistiraju međusobno suprotstavljene (društvene) sile.

30 Dominantna frakcija.

31 Dominirana frakcija.

obrazovni nivo, koji često idu zajedno.³² Estetska dispozicija, koja afirmiše i transformiše svakodnevno, klasno je privilegovana (Ley, 2003). Visok kulturni kapital omogućava pionirima kreativno delovanje.

Dalje, Ley analizira kretanje predmeta i mesta, od „đubreta“ ka umetničkom delu, a zatim dalje ka robu kako bi ukazao na proces transformacije devastiranog susedstva u komodifikovani prostor. Preoblikovanje materije uključuje i menjanje značenja, tako čin transformacije pretvara odbačene predmete u cenjene predmete. Umetnički čin ima mogućnost da stvori značenje ni iz čega. Estetska namera da se život stilizuje i da se obični materijali preobrazu u vredne predmete ogleda se i u dodeljivanju estetskog statusa predmetima koji su obični, čak banalni (Ley, 2003).

Umetnik ceni i vrednuje, ipak, nešto više od estetike starog urbanog kvarta. Samo radničko susedstvo, posebno ako sadrži etničku raznovrsnost, privlačno im je jer oni ne prihvataju konvencionalnost životnog stila srednje klase. Identifikovanje sa razvlašćenima, oslobođenje od konvencija i ograničenja srednje klase, vitalnost života radničke klase već duže vreme se dovode u vezu sa boemskim životnim stilom (Caulfield, 1994). Umetnici su, tako, veoma osobeni pripadnici srednje klase jer proširuju njenu imaginaciju, želje i prakse preko uspostavljenih normi i standarda. Takvi pokušaji zavise od šireg polja odnosa gde dijalektičke veze između artistske imaginacije i konvencija srednje klase mogu dovesti do sinteze u estetizovanom proizvodu, a jedan tako valorizovani proizvod je prostor (Ley, 2003). Prema Leju proces (pionirske) džentrifikacije je estetizacija urbanog prostora. Takvo estetsko prisvajanje mesta se dopada drugim stručnjacima, naročito onima koji, takođe, poseduju više kulturnog kapitala nego ekonomskog, i koji dele nešto od umetnikove antipatije prema potrošnji i ustanovljenim konvencijama (Ley, 1996).³³

Pored toga što delo Leja sadrži empatiju prema umetniku, novim srednjim klasama i „prijateljskoj atmosferi“ u zajednicama koje nastaju u pionirskim poduhvatima, ono ukazuje da proces koji je pokrenut može da razori ono što njihovo „estetsko oko“ ceni³⁴. Iako se teži istorijskom očuvanju i različitosti,

32 Ako se među akterima džentrifikacije, pored umetnika, izdvajaju „marginalne grupe“ kao što su homoseksualci, jednoroditeljske porodice, i žene koje privlači oslobađajući prostor unutrašnjeg grada, treba imati u vidu da su veličanje različitosti u društvu, kao i sloboda ličnog izražavanja u gradskom prostoru privilegije koje su određene radnim mestom, kulturnim praksama i klasnim položajem (Pratt i Hanson prema Lees, 2000).

33 U Burdijeovoj analizi ukusa za „pripadnike dominirane frakcije dominantne klase“ kao omiljeno mesto kupovine nameštaja izdvaja se antikvarnica, zatim specijalizovana radnja, pa aukcijska kupovina ili buvlja pijaca. Najmanje omiljena je kupovina nameštaja u robnoj kući. Takođe, umetnici imaju afinitete prema buvljim pijacama, ili „otpadu“, stvarima koje se odbacuju, dok je prisutno distanciranje od masovno proizvedenih predmeta, kupovine u molovima i maloprodajnim lancima (Ley, 2003).

34 Mesta koja su pretvorena u robu (komodifikovana) i koja su popularna, čak i među stručnjacima, podležu estetskom odbacivanju, dok je ono što bi Burdije mogao kvalifikovati kao obično i svakodnevno, čak plebejsko, podložno ne samo estetizaciji, već i estetskom odobravanju. „Jedno staro područje, društveno raznoliko, u kome se nalaze i grupe siromašnih“ može biti valorizovano kao autentično i bogato simbolima dok njegovo pretvaranje u robu dovodi do obezvređivanja njegovog značenja. Planski uređena mesta

praksa potvrđuje da kada džentifikacija počne verovatni ishod je profitabilna džentifikacija u toku koje je malo šta sačuvano. Prvobitna domaćinstva su iseljena i značenja su redefinisana – od vrednovanja onoga što je upotrebljavala radnička klasa u estetizovanu simboličku vrednost, koja se zatim komodifikuje. Gubitak autentičnosti susedstva posledica je dolaska ekonomskog kapitala. Lej naziva paradoksom procesa džentifikacije činjenicu da komodifikacija uništava izgled džentifikovanih susedstava za stanovnike umetnike. Zbog toga oni počinju da traže nove prostore i sadržaje kako bi izrazili svoju posebnost, a to je ta kreativna snaga koju industrija uvlači u sebe i koristi (Cameron, Coaffee, 2005).

Zaključak

Neomarksistički teoretičari ističu primarni značaj ekonomskog restrukturiranja za proces džentifikacije. Prema njima, relevantni procesi koje treba uzeti u obzir prilikom analiziranja ovog fenomena su deindustrijalizacija i koncentracija kvartarnih usluga/produkcionih servisa i tržišta kulture u gradskom centru. Posledično, džentifikacija je podvedena pod proizvodnju i potrošnju (strukturno određene), pre nego pod demografske karakteristike džentifikatora ili njihove individualne izbore. Bilo da se džentifikacija smatra investicijom u akumulaciju kapitala, ili investicijom u društvenu reprodukciju, ističe se da ona pomaže širenju kapitala (Smith, 1979). Neoveberijanski pristup u analizi džentifikacije polazi od aktera i razlika u njihovim životnim stilovima,³⁵ vrednostima i potrošačkim obrascima koji stvaraju tražnju za džentifikovanim prostorima, prvenstveno stambenim. Neomarksistički pristup ukoliko prepoznaje individualne aktere i njihove preferencije, identifikuje ih na strani ponude, kao preduzimače i investitore koji rukovođeni svojim interesom investiraju u određene lokacije (Smith, 1979).

U proučavanju nastanak procesa džentifikacije prepoznata je veza umetnika i pionirske džentifikacije. Neomarksistički i neoveberijanski pristupi različito posmatraju ulogu umetnika u zavisnosti da li se veći značaj daje strukturi, odnosno akterima. Zukin iako detaljno analizira ulogu umetnika u iniciranju procesa, ne zanemaruje nastanak i funkcionisanje simboličke ekonomije, kao i konstituisanje umetničkog načina proizvodnje. Ona pokazuje da su nesigurni ekonomski uslovi bili veoma pogodni za naizgled skromnu strategiju razvoja, u čijoj osnovi su umetnost i očuvanje istorijskih objekata. Komodifikacija umetničkog miljea, pomoću investiranja većih količina kapitala, koristi prednosti „estetske konjunktura“, u kojoj su „umetnikove životne navike“ postale kulturni model za srednju klasu (Zukin, 1989). S druge strane, Lej se prvenstveno bavi

---

(predgrađa i šoping molovi) i komercijalizovana umetnost, smatraju se sterilnim, bez značenja, i odbacuju se. Umetnici „odbijaju“ prostore koje su kolonizovali potrošnja ili džava, međutim, ova antipatija nije uzajamna jer višak značenja na mestima koja posećuju umetnici predstavlja cenjen i vredan resurs za preduzimače (aktere ponude) (Ley, 2003).

35 Životni stil nove srednje klase u odnosu na „staru“ odlikuju: veća potrošnja u odnosu na štednju, velika prostorna mobilnost koja uključuje profesionalnu i stambenu, hedonistički individualizam i fleksibilizacija životnog ciklusa (napuštanje ili odlaganje braka, kao i roditeljstva).

delovanjem umetnika, tj. kako oni samostalno transformišu urbani prostor. Međutim, Ley analizira ulogu umetnika u određenom vremenskom periodu – kraj 1960ih i 1970te – u posebnom političkom i kulturnom kontekstu studentskog protesta i uspona kontrakulture, kada se menjaju vrednosti i stavovi nove srednje klase (Ley, 1996). Taj period se poklapa sa onim što je prepoznato kao prvi talas džentrifikacije (Hackworth, Smith, 2001), na koji je prva ukazala Glas (1964), a koji je predstavljao autonomni (iako u nekim slučajevima potpomognut državnim pomoći) pokret malog obima.

I neomarksistički i neoveberijanskipristup kritikuju proces komodifikacije umetnosti i kulture kroz džentrifikaciju. Tako, Zukin zaključuje da ima malo razlike između Diznilenda i komodifikovanog umetničkog/kulturnog miljea džentrifikovanih urbanih susedstava³⁶, jer i jedno i drugo predstavljaju primere „tokova kulturnog kapitala” (Zukin, 1991).

Literatura

- Atkinson, R. (2003): „Introduction: Misunderstood Saviour or Vengeful Wrecker? The Many Meanings and Problems of Gentrification”, *Urban Studies*, 40(12), str. 2343–50.
- Bondi, L. (1999): „Gender, Class and Gentrification: Enriching the Debate”, *Environment and Planning D: Society and Space* 17 (3), str. 261–282.
- Bridge, G. (1995): „The Space for Class? On Class Analysis in the Study for Gentrification”, *Transactions of the Institute of British Geographers* 20 (2), str. 236–247.
- Bridge, G. (2001a): „Estate Agents as Interpreters of Economic and Cultural Capital: the Gentrification Premium in the Sydney Housing Market”, *International Journal of Urban and Regional Research* 25 (1), str. 87–101.
- Bridge, G. (2001b): „Bourdieu, Rational Action and the Time-Space Strategy of Gentrification”, *Transactions of the Institute of British Geographers*, Vol. 26, No. 2.
- Butler, T. and G. Robson (2001): „Social Capital, Gentrification and Neighbourhood Change in London: a Comparison of Three South London Neighbourhoods”, *Urban Studies*, 38 (12), str. 2145–2162.
- Cameron, C. and J. Coaffee (2005): „Art, Gentrification and Regeneration – From Artist as Pioneer to Public Arts”, *European Journal of Housing Policy*, Vol. 5, No. 1.
- Caulfield, J. (1994): *City Form and Everyday Life. Toronto's Gentrification and Critical Social Practice*, Toronto: University of Toronto Press.
- Florida, R. (2005): „Cities and the Creative Class”, in: Lin J. and C. Mele (eds.) *The Urban Sociology Reader*, London: Routledge: str. 290–302.
- Glass, R. (1964): „Aspects of Change”, in Centre for Urban Studies (ed.) London: *Aspects of Change*, London: MacGibbon and Kee.
- Grbin, M. (2013): „Lefevrova misao u savremenoj urbanoj sociologiji”, *Sociologija*, Vol. LV, No 3.

36 Opisujući SoHo kao „Diznilend za estetu“ (Zukin, 1991).

- Hackworth, J. and N. Smith (2001): „The Changing State of Gentrification”, *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, Vol. 92, No. 4, str. 464–477.
- Hamnett, C. (2003): „Gentrification and the Middle-class. Remaking of Inner London, 1961–2001”, *Urban Studies*, vol. 40, No. 12, str. 2401–2426.
- Hamnett, C. (2008): „Gentrification, Postindustrialism, and Industrial and Occupational Restructuring in Global Cities”, in G. Bridge and S. Watson (eds.) *A Companion to the City*, Oxford: Basil Blackwell, str. 331–341.
- Hannigan, J. (1995): „The Postmodern City: A New Urbanism?”, *Current Sociology*, 43 (1).
- Harvey, D. (1978): „The Urban Process under Capitalism: a Framework for Analysis”, *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 1, No 2.
- Harvey, D. (1994): „Flexible Accumulation through Urbanization: Reflections on ‘Post-modernism’ in the American City”, in: Amin A. (ed.) *Post-Fordism*, Oxford: Blackwell.
- Harvi, D. (2003): „Od fordizma do fleksibilne akumulacije”, u: V. Vuletić (ur.) *Globalizacija – mit ili stvarnost*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, str. 214–248.
- Harvi, D. (2005): „Od menadžerstva ka preduzetništvu: transformacija gradske uprave u poznom kapitalizmu”, u: S. Vujović i M. Petrović (ur.) *Urbana sociologija*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Harvi, D. (2013): *Pobunjeni gradovi*, Novi Sad: Mediterran publishing
- Keddie, J. (2009): „Spatiality in Gentrifying London: The Case of Bermondsey”, <http://www.rccil.co.uk/>
- Lefebvre, H. (1996): *Writings on Cities*, Oxford: Blackwell.
- Lefebvre, H. (2005): *The Production of Space*, Oxford: Blackwell.
- Lees, L. (2000): „A Reappraisal of Gentrification: Towards a „Geography of Gentrification””, *Progress In Human Geography*, 24(3), str. 389–408.
- Ley, D. (1980): „Liberal Ideology and the Post-industrial City”, *Annals of the Association of American Geographers*, 70, str. 238–258.
- Ley, D. (1986): „Alternative Explanations for Inner-city Gentrification: a Canadian Assessment”, *Annals of the Association of American Geographers*, 76 (4), str. 521–535.
- Ley, D. (1996): *The New Middle Class and the Remaking of the Central City*, Oxford University Press, Oxford.
- Ley, D. (2003): „Artists, Aestheticisation and the Field of Gentrification”, *Urban Studies*, 40 (12), str. 2527–2544.
- Lyons, M. (1996): „Employment, Feminisation and Gentrification in London 1981–93”, *Environment and Planning A*, 28, str. 341–356.
- McIntyre, Z. (2006): „Housing Regeneration in Glasgow: Gentrification and Upward Neighbourhood Trajectories in a Post-industrial City”, *eSharp Issue 7*.
- Petrović, M. (2008b): „Savremeni koncepti razvoja grada: preduzetnički i postmoderni”, u: S. Vujović (ur.) *Društvo rizika*, Beograd: ISI FF.

- Redfern, P. (1997): „A New Look at Gentrification: 2. a Model of Gentrification”, *Environment and Planning A*, 29, str. 1335–1354.
- Rose, D. (1984): „Rethinking Gentrification: Beyond the Uneven Development of Marxist Urban Theory”, *Environment and Planning D: Society and Space*, 1, str. 47–74.
- Smith, N. (1979): „Toward a Theory of Gentrification; a Back to the City Movement by Capital not People”, *Journal of the American Planning Association*, 45, str. 538–48.
- Smith, N. (1996): *The New Urban Frontier: Gentrification and the Revanchist City*, London: Routledge.
- Smith, N. (2002): „New Globalism, New Urbanism: Gentrification as Global Urban Strategy”, *Antipode*, Vol. 34, Issue 3, str. 427–450.
- Spasić, I. (2006): „Distinkcija na domaći način: diskursi statusnog diferenciranja u današnjoj Srbiji”, u: M. Nemanjić i I. Spasić (ur.) *Nasleđe Pjera Burdijea: pouke i nadahnuća*, Beograd: IFDT: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka.
- Uitermark, J., Duyvendak, J. W. & R. Kleinhans (2007): Gentrification as a Governmental Strategy. Social Control and Social Cohesion in Hoogvliet, Rotterdam, *Environment and Planning A* 39 (1), str. 125–141.
- Zukin, S. (1987): „Gentrification: Culture and Capital in the Urban Core”, *Annual Review of Sociology*, Vol. 13, str. 129–147.
- Zukin, S. (1989): *Loft Living: Culture and Capital in Urban Change*, Rutgers University Press, New Brunswick.
- Zukin, S. (1991): *Landscapes of Power: from Detroit to Disneyworld*, Oxford: University of California Press.
- Zukin, S. (1995): *The Cultures of Cities*, Blackwell.